

УДК 616.89-008.444.9:613.956:343.9

*О.В. Катілов***АГРЕСИВНІСТЬ ПІДЛІТКІВ, ПРИТЯГНУТИХ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Вінницька обласна дитяча клінічна лікарня

Ключові слова: підлітки, агресивність, тривожність

Соціальні кризові процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, негативно впливають на психологію людей, породжуючи тривожність і напруженість, жорстокість і насильство. Дані літератури свідчать про зростання девіантної поведінки серед осіб різних соціальних і демографічних груп населення. Особливо важко в цей період приходить підліткам. Підлітковий вік є одним з найбільш складних періодів розвитку людини. Незважаючи на відносну короткочасність, він багато в чому визначає все подальше життя індивідуума. Саме в підлітковому віці, переважно, відбувається формування характеру та інших особливостей особистості. Тривожним симптомом є збільшення числа неповнолітніх з делінквентним поведінням, що виявляються в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення суспільного порядку, хуліганство). Зростає число дітей і підлітків, що знаходяться в стані шкільної і соціальної дезадаптації, усе гостріше встає питання про ріст криміналізації в середовищі дітей і підлітків [4]. За останні роки значно зросла підліткова злочинність. Саме агресивне поведіння, у світі останніх тенденцій росту насильства, відноситься до числа найбільш серйозних проблем, перед яки-

ми сьогодні опинилося суспільство. Агресивність - це властивість особистості, що виражається в готовності до агресії, а також у схильності сприймати та інтерпретувати поведінку іншого як вороже [3]. У зв'язуванні з проблемою агресивності може розглядатися і проблема злочинності. Вивчення агресивності в дітей, як правило, вказує на внесок як генотипу, так і загального середовища в мінливості даної риси. Відзначено, що з віком вплив генетичних факторів підвищується, а факторів загального середовища знижується [5]. За результатами досліджень серед дорослих встановлено, що вплив соціального середовища на окремі види агресивності складає від 53 до 72 % [6].

Ведеться пошук шляхів які сприяють зниженню агресивності серед дітей і підлітків. Відзначено, що підвищення рівня рухової активності за допомогою активізації спортивно-масової роботи, позитивно впливає на рівень психічного стану соціально-дезадапованих підлітків [3].

Метою нашого дослідження було вивчення особливостей агресивності та тривожності у підлітків, які притягнуті до кримінальної відповідальності і відбувають покарання в закладах соціальної реабілітації.

Матеріал та методи дослідження

Проведено обстеження підлітків хлопчиків, які відбувають покарання в училищі соціальної реабілітації для неповнолітніх і підлітків з загальноосвітніх шкіл. Обстежені підлітки були розділені на дві групи: основну групу склали 121 підліток 14 – 16 років, що знаходяться у виправній установі протягом 1,5 років, контрольна група – 108 соціально-адапованих підлітків відповідного віку, що проживають у соціально-благополучних родинах.

Визначення показників та форм агресивних

реакцій проводили за допомогою опитувальника Басса-Даркі. Загальний рівень тривожності, рівні шкільної, самооцінкової та міжособистної тривожності визначали за методикою Кондаша, ступінь нейротизму – за допомогою опитувальника Айзенка. Психологічне тестування проведено за загальноприйнятими методиками для дітей та підлітків [2]. Статистичну обробку проводили за допомогою пакета програм «Statistica 5,5».

Результати дослідження та їх обговорення

У результаті дослідження встановлено, що рівень фізичної агресії в групі засуджених підлітків 14 і 15 років достовірно нижче ($<0,05$), ніж у соціально-адаптованих підлітків (таблиця 1). У підлітків 16 років розходжень у рівні фізичної агресії не виявлено. У той же час вербальна і непрямая агресія в дітей зазначених груп кількісно подібна і тільки в делінквентних підлітків 16 років вона нижче ($<0,05$). У віковій групі 14 літніх дітей значимих розходжень серед інших форм агресивних реакцій не виявлено.

Делінквентні підлітки вірогідно сильніше відчують образу, ніж їх законослухняні однолітки, тоді як виразне почуття провини притаманне переважно останнім. Рівень агресивної мотивації у соціально-адаптованих підлітків 16 років вище по відношенню до

дітей основної групи ($<0,05$).

Відсутні кількісно значимі відмінності з боку драгівливості, підозрливості, індексу ворожості та індексу агресивності у делінквентних та соціально-адаптованих підлітків ($>0,05$).

За даними Є. Фромма сама по собі агресивність не робить суб'єкта свідомо небезпечним, тому що, існуючий зв'язок між агресивністю і агресією не є жорстким, а сам акт агресії може не приймати свідомо небезпечні і асоціальні форми. Агресивність це результат невміння стримувати свої емоції, невміння прийнятними методами виразити своє невдоволення. Однак за певних умов, надмірний розвиток її починає визначати весь вигляд особистості, яка можливо стане конфліктною, нездатною на свідому кооперацію і т.д.

Таблиця 1

Середні значення ($M \pm m$) тесту Басса-Даркі

Показник тесту	Засуджені підлітки			Соціально-адаптовані підлітки		
	14 р.	15 р.	16 р.	14 р.	15 р.	16 р.
	n=42	n=32	n=47	n=27	n=18	n=63
Фізична агресія	5,78±0,35*	6,09±0,24*	6,38±0,28	6,85±0,37	7,16±0,39	6,37±0,24
Вербальна агресія	7,18±0,27	7,64±0,25	7,27±0,32*	7,40±0,46	8,77±0,45	8,17±0,22
Опосередкована агресія	4,65±0,27	4,14±0,20	4,57±0,26	4,29±0,29	3,88±0,41	4,15±0,19
Негативізм	3,09±0,22	2,66±0,18**	2,87±0,15	3,00±0,22	3,88±0,21	2,98±0,14
Драгівливість	5,53±0,30	4,90±0,29	5,83±0,22	5,81±0,42	6,00±0,39	5,65±0,22
Підозрливість	6,09±0,24	5,83±0,24	5,51±0,26	6,14±0,30	5,88±0,54	5,80±0,20
Образа	4,93±0,27	5,00±0,28	4,93±0,24*	4,81±0,29	4,83±0,50	4,20±0,21
Почуття провини	5,87±0,31	5,52±0,27*	5,68±0,30*	6,25±0,40	6,50±0,46	6,41±0,20
Індекс ворожості	11,09±0,45	10,83±0,42	10,44±0,41	10,92±0,50	10,72±0,87	10,00±0,36
Індекс агресивності	17,62±0,54	17,81±0,52	18,23±0,59	18,55±0,97	19,83±0,90	19,06±0,46
Індекс агресивної мотивації	18,50±0,60	18,64±0,50**	19,70±0,58	19,70±0,99	21,94±0,91	20,74±0,51

Примітка: * - достовірність різниці в порівнянні з групою соціально-адаптованих $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$

Прагнення підлітка до самостійності, до визнання його нової соціальної ролі, часом зустрічає протидію дорослих і однолітків, що нерідко приводить до появи психологічного бар'єру, переборюючи який, багато підлітків прибігають до агресивних форм поведінки. Прояв агресивності є свого роду захисною реакцією, тому що підлітки ще не мають достатнього соціального

досвіду і неадекватно реагують на ті або інші життєві ситуації [4].

Оцінюючи результати тесту Кондаша (таблиця 2), слід зазначити, що визначений рівень тривожності – природна й обов'язкова особливість активної діяльності особистості. У кожній людини існує свій оптимальний або бажаний рівень тривожності – це так названа корисна три-

вожність. Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для нього істотним компонентом самоконтролю і самовиховання. Однак, підвищений рівень тривожності є суб'єктивним проявом неблагополуччя особистості.

Достовірні розходження між рівнями тривожності між ув'язненими та соціально-адаптованими підлітками практично відсутні ($>0,05$). Тільки рівень самооцінної тривожності в засуджених підлітків 15 років достовірно вище ($<0,05$).

Таблиця 2

Середні значення (M+m) тесту Кондаша

	Вік	n	Загальний рівень тривожності	Рівень шкільної тривожності	Рівень самооцінної тривожності	Рівень міжособистної тривожності
Ув'язнені підлітки	14	42	45,46±3,84	16,06±1,34	15,18±1,30	14,84±1,45
	15	32	47,07±2,36	15,18±0,83	16,76±1,06*	14,78±0,90
	16	47	43,48±2,31	14,10±0,95	14,40±0,86	14,97±0,97
Соціально-адаптовані підлітки	14	16	46,31±3,41	16,42±1,36	14,36±1,46	15,52±1,11
	15	19	39,31±5,82	13,12±1,77	11,81±1,68	14,37±2,78
	16	10	42,50±6,21	15,50±2,88	13,70±2,11	13,30±1,89

Примітка: * - достовірність різниці в порівнянні з групою соціально-адаптованих $p<0,05$

При аналізі результатів опитувальника Айзенка ми виявили більш високий рівень нейротизму серед засуджених підлітків (72,1%) у порівнянні із соціально-адаптованими підлітками (48%). Емоційна стабільність складала в цих групах 27,9% і 52% відповідно, що при відносно подібних рівнях показників агресивності і тривожності ймовірно сприяє у асоціальних підлітків прояву прямої агресії. І навпаки, регулярні заняття фізичною культурою і спортивно-масові заходи, які застосовувалися в училищі соціальної реабілітації приводили до зниження агресії.

Результати нашого дослідження підтверджують позитивний вплив спортивно-масової роботи, яка активно проводиться в училищі соціальної реабілітації на психологічний статус засуджених підлітків [1]. Це повинно враховуватися в роботі педагогічних колективів і правоохоронних органів з метою корекції і профілактики агресивного поведіння у делінквентних підлітків. Більш глибокий аналіз отриманого експериментального матеріалу, на нашу думку, дозволить розробити психокорекційну програму по зниженню негативних проявів агресивності в підлітковому середовищі.

Важливо зрозуміти, що агресивність – це не стільки сформована характерологічна особливість підлітків-правопорушників, скільки тимчасова, вікова характеристика, яка викликана

різними обставинами. Виховно-профілактична діяльність не може обмежуватися лише заходами індивідуального впливу і корекції, застосованими безпосередньо до неповнолітнього. Соціального оздоровлення і соціально-педагогічної корекції вимагає несприятливе середовище, що викликає соціальну дезадаптацію неповнолітнього. Ведуча роль у попередженні і корекції надмірної агресивності в дітей і підлітків належить родині, батькам, педагогам і, зрозуміло, психологам. Їхня роль особливо зростає, коли дитина виховується в неблагополучній родині, яка не здатна створити необхідні умови для нормального психологічного розвитку дитини.

В результаті дослідження нами встановлено, що рівень агресивності і тривожності у вибірці підлітків-правопорушників не більше, ніж у вибірці соціально-адаптованих підлітків. Про це свідчить відсутність істотних розходжень у рівнях агресивності між результатами контрольної та експериментальної груп. Таким чином, така риса характеру як агресивність не є обов'язковою властивістю підлітка-правопорушника.

Результати дослідження агресивності та тривожності у засуджених підлітків носять дещо парадоксальний характер, що вказує на необхідність подальшого поглибленого дослідження даної проблеми з уточненням мотивів кримінальної поведінки сучасних підлітків.

А.В. Катилев

АГРЕССИВНОСТЬ ПОДРОСТКОВ ПРИВЛЕЧЕННЫХ К УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Винницкая областная детская клиническая больница

В статье рассмотрены особенности уровней агрессивности и тревожности подростков мальчиков привлеченных к уголовной ответственности. Проведены обследования подростков мальчиков, которые отбывают наказания в училище социальной реабилитации для несовершеннолетних и подростков из общеобразовательных школ. Основную группу составили 121 осужденный подросток 14-16 лет. Контрольная группа – 108 социально-адаптированных подростков соответствующего возраста. Проводили психологическое тестирование с помощью опросников Басса-Дарки, Кондаша и Шмишека. В результате исследования нами установлено, что уровень агрессивности и тревожности в выборке подростков-правонарушителей не больше, чем в выборке социально-адаптированных подростков. Оценивая результаты исследования, необходимо отметить, что такая черта характера, как агрессивность, не является обязательным свойством подростка-правонарушителя. (Журнал психиатрии и медицинской психологии. — 2004. — № 3 (13). — С.81-84)

A. V. Katilov

AGGRESSIVENESS OF ADOLESCENTS WHO ARE CALLED FOR CRIMINAL ACCOURENT

Vinnitsa Regional Children`s Clinical Hospital

This paper describes the peculiarities of aggressiveness and anxiety levels in 121 adolescents of 14 – 16 who are called for criminal account. Insignificant divergences in expressiveness of the main types of aggressiveness among convicted and lawfully obedient adolescents were noted. Evaluating the results of the study one may note that the level of aggressiveness is not necessary characteristic feature of adolescent-delinquent. (The Journal of Psychiatry and Medical Psychology. — 2004. — № 3 (13). — P.81-84)

Література

1. Краснобаева Т.М., Рогачова Л.М., Драчук С.П., Турлюк В.М. Вплив засобів фізичної культури на психосоматичний стан асоціальних підлітків // Вісник Вінницького державного медичного університету. – 1999. – № 1. – С. 92-93.
2. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие. – М.: Владос, 1996. – 529с.
3. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: Республика, 1994. – 410 с.
4. Юрьева Л.Н. История. Культура. Психические расстройства и расстройства поведения – К.: Сфера, 2002. – 314 с.
5. Miles D.R, Carey G. Genetic and environmental architecture of human aggression // J. Pers. Soc. Psychol. 1997. V. 72. N 1. P. 207-217.
6. Coccaro E.F. et. al. Heritability of aggression and irritability: A twin study of the Buss-Durkee aggression scales in adult male subjects // Biol. Psychiatry. 1997. V. 41. N 3. P. 273-284.

Поступила в редакцию 16.06.2004